

Darija Gabrić-Bagarić

RUKOPISNI RJEČNIK FRA LJUDEVITA - OVISNOST I POSEBNOST

dr. sc. Darija Gabrić-Bagarić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42-05
811 163.42'374 (091)

Rukopisni rječnik fra Ljudevita (Lalića) primjer je česte pojave u hrvatskoj leksikografiji: stariji rječnik postupkom obrata prerasta u novo leksiografsko djelo. Utvrđene istovjetnosti i razlike između fra Ljudevitova rukopisa i Mikaljina Blaga jezika slovinskoga dopuštaju zaključak da je rukopisni slovník nastao postupkom obrata iz Mikaljina tiskanoga rječnika, s tim što su fra Ljudevitu na raspolaganju mogli stajati još neki latinski predlošci. Autor rukopisnoga rječnika se očividno koristio i Belostenčevim, te Sušnik-Jambrešićevim rječnikom, što korigira Nikićevu dataciju nastanka rječnika i pretpostavljeni identitet autora.

Ključne riječi: rukopis, postupak obrata, nastanak rječnika, identitet autora

O rukopisu

U knjižnici franjevačkoga samostana u Omišu nalaze se dva rukopisa naslovljena kao "*opera del fra Lodovico da Arcigovina di Rusichi sacerdote de Minori Osservanti*". Jedan je moralno-pastoralne naravi, zapravo uputa ispovjednicima kako uspješno obaviti sakrament ispovijedi, datiran je u 1702. g., signatura rukopisa je 57. Naslov citiramo skraćeno: *Istruzione de confessori*. Drugi rukopis, sa signaturom 257, trojezični je latinsko-talijansko-hrvatski rječnik, opsegom 1514 stranica bez paginacije. Za rječnik se zainteresirao dr. fra Andrija Nikić, arhivist i knjižničar Hercegovačke franjevačke provincije, koji je o piscu i djelu progovorio u knjizi *Rječnik fra Ljudevita Lalića* i time usmjerio pozornost leksikografa i povjesničara jezika prema tom dosad nepoznatom rukopisnom leksiografskom ostvarenju (Nikić 1999: 9-92).¹ Nikić je na temelju arhivske građe iznio pretpostavku da se pod imenom

¹ Prema rezultatima istraživanja što ih je proveo fra Andrija Nikić autor bi rječnika imao biti fra Ljudevit Lalić. Osobno sam sklonija nazivati rječnik samo fra Ljudevitim imenom bez spominjanja prezimena, jer nije izvjesno da je Nikićev Ljudevit Lalić autor toga djela.

fra Lodovica krije fra Ljudevit Lalić iz sela Ružići u Hercegovini, da je rođen u prvoj polovini 17. st., te da je umro između 1702. i 1705. g. (Nikić 1999: 17-21).

Odmah treba naglasiti da se ni na jednom od spomenutih rukopisa ne pojavljuje prezime Lalić, a na rukopisu rječnika ni godina nastanka teksta. Analiza rukopisa treba potvrditi ili odbaciti pretpostavljeno Lalićevo autorstvo.

Rukopis je dosta neuredan, teže čitljiv, s nejednakim brojem redaka na stranici. Prema Nikićevu brojanju u ulaznom je stupcu zabilježeno oko 15 000 latinskih natuknica.

Nikić ne pretpostavlja kako je rječnik nastao, ali ga ocjenjuje visokim ocjenama i smatra djelom koje je sastavio "prvi poznati Hrvat štokavskoga narječja" (Nikić 1999: 51).

Raščlamba rječničkoga teksta

Rukopisni rječnik fra Ljudevitov nastao, vjerojatno, sredinom 18. st. primjer je jedne česte pojave u hrvatskoj leksikografiji: stariji rječnik postupkom obrata prerasta u novo leksikografsko djelo. Nakon pojave Vrančićeva petojezičnoga Dikcionara - *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae* (1595.) bilježimo pojavu niza rukopisnih rječnika hrvatsko-talijanskih ili hrvatsko-latinskih proisteklih iz toga predloška. I danas u samostanu u Zaostrogu postoji jedan rječnik nastao identičnim postupkom, a potpisuje ga izvjesni fra Pavao iz Neretve.² Konačno i rječnik *Slovošlovje dalmatinsko-italijansko*, pripisivan Bartolu Kašiću, nastao je na isti način.

U analizi fra Ljudevitova rječnika pošli smo od pretpostavke da je nastao postupkom obrata prema Mikaljinu *Blagu jezika slovinskoga* (1649./51.), na što upućuje prvenstveno istovjetan naslov. Naravno, definitivna ocjena ovisnosti ili samosvojnosti temelji se na raščlambi obaju rječničkih tekstova i usporedbi prilično otežanoj različitim rasporedom polaznoga i ciljnih jezika. Naknadne usporedbe s drugim tiskanim rječnicima pokazale su da se fra Ljudevit za latinski stupac svojega rječnika mjestimično koristio Belostenčevim *Gazophylaciumom* i Jambrešićevim *Lexiconom latinum*.³

U Mikaljinu rječniku ulazni je stupac hrvatski, talijanski je na drugome mjestu, a latinski na trećem. Fra Ljudevitov rječnik ima latinski kao ulazni stupac, u drugom je stupcu talijanski, a hrvatski u trećem.

² Rječnik sam vidjela u zaostroškom samostanu osamdesetih godina, nadam se da je još uvijek tamo, a vjerojatno postoji još koji za koji se trenutačno ne zna.

³ Uobičajeno je citiranje naslova rječnika kao: Ivan Belostenec, *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium*, 1740., Andija Jambrešić, *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*, 1742.g.

O tome je rasporedu fra Ljudevit vodio računa kad je svojem djelu davao ime: *Blago jezika slovinskoga ili Slovník u kome izgovaraju se riči di(j)ačke, latinske i slovinske. Thesaurus linguae Illyricae sive dictionarium Illyricum. In quo verba latino-italice et illyrice redduntur.* Naravno, neizbježna je asocijacija s Mikaljinim naslovom: *Blago jezika slovinskoga ili slovník u komu izgovaraju se r(i)ječi slovinske latinski i di(j)ački. Thesaurus linguae Illyricae sive dictionarium Illyricum. In quo verba Illyrica Italice et Latine redduntur.*

Takav opsežni ali i obavijesno iscrpni naslov određuje smjer raščlambe i putove k rješavanju pitanja naznačenih u ovom članku.

Znamo li da se latinska riječ *thesaurus* može prevesti kao *riznica*, ali i kao *blago* u *zaliha*, nameće nam se ideja da je i Mikalja imao latinski predložak s takvim imenom, te da je naziv *blago* zapravo doslovni prijevod. Ekvivalentnost leksema *thesaurus*-*blago* nalazimo i u Vrančićevu *Dikcionaru*. Kako se Mikalji moralo učiniti da je takvo imenovanje dvosmisleno zbog višeznačnosti što ju riječ *blago* ima u hrvatskom, dodao je kao objašnjenje riječ *slovník*, i to kao hapaks, jer prije Mikalje potvrdu za taj leksem ne nalazimo. Slovník je Mikaljina novotvorenica prozirnoga modela: prema *slovo* u značenju *riječ* tvoren je *slov-nik*, kao što je danas *rječ-nik* prema *riječ*.

Svi mlađi leksikografi preuzet će od Mikalje taj naziv, pa je i fra Ljudevit na istoj crti preuzimanja. K tomu treba dodati i nazive jezika identične u oba pisca: slovinski kao istoznačan hrvatskom, latinski za talijanski i dijački za latinski jezik.

Međutim, ono što sugerira drugi dio naslova, onaj latinski, jest da su obojica mogla polaziti od istoga latinskoga predloška, istoga po imenovanju - *thesaurus* a ne *dictionarium* ili *lexicon*, pa se onda fra Ljudevitova uloga u cijeloj priči može vidjeti i drukčije. Raščlamba rječničkoga teksta trebala bi to moći i dokazati.

Polazimo ponovno od onoga istraženijega dijela, od Mikaljina rječnika, za koji je nedvojbeno jasno da je nastao na temelju latinskoga rječnika, odnosno polazište je bio latinski fond kojemu su pridružene talijanske i hrvatske istovrijednice. Naravno, Mikalja je dodavao i jedan broj neovisnih riječi, za koje je onda tražio talijanski i latinski ekvivalent, ali to se ne veže za osnovni rječnički fond nego za tzv. specijalni leksik. Da je Mikaljin predložak morao biti kakav rječnik leksikonskoga tipa, dokaz je i opsežna onomastička građa, što je inovacija u odnosu na stariju hrvatsku leksikografiju. Do Mikalje se, zapravo, onomastički materijal svodi na vrlo ograničene popise toponima i antroponima.

U predgovoru Mikalja objašnjava i cilj svojega leksikografskoga napora: hrvatski đaci trebaju iz rječnika naučiti talijanski jezik, na kojem će se školovati kad ih njihove redovničke zajednice pošalju u Italiju na nauke. Latinski je tu uzet kao jezik koji svi kandidati za svećenička zvanja nauče već na nižim stupnjevima školovanja. Iz istoga razloga Mikalja svojem rječniku prilaže gramatiku talijanskoga jezika (Gabrić-Bagarić 2002: 1069-1071).

Taj cilj i namjena objašnjavaju izbor hrvatskoga kao polaznoga rječničkoga jezika: uči se iz materinskoga jezika u smjeru stranoga.

Zašto je fra Ljudevit promijenio smjer, zašto polazi od latinskoga prema talijanskom i hrvatskom kao odredišnim jezicima? Namjena rječnika i namjera leksikografova očito se razlikuju od Mikaljinih: moguće je fra Ljudevit htio napraviti priručnik za učenje hrvatskoga i talijanskoga. Latinski je uzimao kao poznat jezik, njegov korisnik se tim jezikom već može služiti, a iz rječnika treba naučiti talijanski i hrvatski.

Moguće se radi i o korisniku koji zna latinski i hrvatski, a uči talijanski, pa mu u tom slučaju prvi i treći stupac predstavljaju pomoć.

Za utvrđivanje ovisnosti ili samosvojnosti bitna su podudaranja ili razlike u leksikografskim postupcima i u odnosu prema izabranom leksiku, odnosno prema rječničkoj građi.

Leksikografski postupci

Mikalja pokazuje zavidan stupanj leksikografskih znanja s obzirom na vrijeme nastanka rječnika. On ima sustav uputnica kojima upućuje s natuknice na natuknicu u slučaju grafijskih i fonoloških dvostrukosti, zatim kod opreka u glagolskom vidu i konačno na razini leksema. Zatim, kao posebnu natuknicu uvodi gl. trpni pridjev, mjestimično i gl. radni pridjev, te glagolsku imenicu. Kod pridjeva naznačava nastavke za ž. i sr. rod. Mikalja strogo poštuje abecedu na razini grafema.

Natuknice hrvatskoga stupca obrađene su kao u jednojezičnom rječniku, što znači da su nerijetko objašnjene pomoću definicije ili isto-, odnosno bliskoznačnice.

Kao natukničke riječi dolaze i kolokacije, frazemi i primjeri uporabe.

Uočava se Mikaljina sposobnost obrade polisemije i homonimije.

Latinska riječ uvijek dolazi s gramatičkim obavijestima tipičnim za latinski jezik (oznaka roda, nastavak G jd., 1. l. jd. glagola, nastavci participia). Mjestimično su leksemi nanizani po načelu gnijezda (Gabrić-Bagarić 2001: 149-160).

Što od toga nalazimo u fra Ljudevita?

Polisemija hrvatskih leksema teško se može pratiti s obzirom na latinski leksem u ulaznom stupcu, a homonimija bi se mogla utvrditi tek nakon pregleda cijeloga rječničkoga fonda.

Fra Ljudevit preuzima Mikaljinu naviku da hrvatskim pridjevima doda nastavke za oblik ženskoga i srednjega roda (*nemoćan, a, o; taman, a, o; mrkli, a, o*), latinske natuknice imaju gramatičke odrednice, i to imenice nastavak G jd. i oznaku roda, a glagoli uobičajene latinske podatke (nastavak infinitiva, oblike prezenta i participia). Uz hrvatsku riječ dodaje sinonime, ali ne preuzima sve vrste kolokacija ili ne u opsegu koji ima Mikalja. Zna preuzeti i Mikaljine definicije, s minimalnim preinakama ili čak doslovno.

Za fra Ljudevita je tipično da ne poštuje dosljedno i redovito abecedni red, pa je pronalaženje pojedine riječi mjestimično teško i komplicirano.

Odnos prema rječničkoj građi

Prvi primjer razlike u odnosu prema rječničkom fondu i načinu opisa riječi naći ćemo već na početku fra Ljudevitova rukopisa. Uz natuknicu **annus anno godina, godište**, što je isto kao u Mikalje, dodaje primjere: *pun godišta; stvar koja se čini svake godine*, također identične s Mikaljinim, s tim što je u posljednjem primjeru dodao kao objašnjenje *jedan put: koji se čini svake godine jedan put*. Niz kolokacija i primjera uporabe koje donosi Mikalja uz natuknicu *godina* fra Ljudevit nema. Evo kako izgleda natuknica **godina, godište** u Mikaljinu *Blago*:

godina, godište = *anno* = *annus* / *godina pristupna* = *anno di bisesto* = *annus intercalaris, annus bisextilis* / *godina svršena* = *anno finito* = *annus vertens, annus absolutus, elapsus* / *godina obilna* = *anno di buona raccolta* = *annus uberrimus, quaestuosissimus* / *dvi godine* = *due anni* = *biennium* / *tri godine* = *tre anni* = *triennium* / *četiri godine* = *quattro anni* = *quadriennium* / *pet godina* = *cinque anni* = *quinquennium, lustrum* / *šest godina* = *sei anni* = *sexennium* / *sedam godina* = *sette anni* = *septennium* / *deset godina* = *diec'anni* = *decennium* / *sto godina* = *cento anni, seculo* = *seculum* / *od godine* = *di un anno* = *annuus, annotinus, anniculus* / *od dvi godine* = *di doi anni* = *bimus* / *od tri godine* = *di tre anni* = *trimus* / *od četiri godine* = *di quattro anni* = *quadrimus* / *od pet godina* = *di cinque anni* = *quimus* itd.

Zatim fra Ljudevit ima u hrvatskom stupcu pridjev *godišnji, litnji*, ali ne navodi Mikaljinu dvočlanu natuknicu **godišnja pisma**, histori(j)e, kronike = *anni, chronice*.

Sljedeća je riječ **angvis** s ekvivalentom zmi(j)a, ali nema bliskoznačno *guja* kao Mikalja.

Nema također svih onih Mikaljinih kombinacija s riječju *zmija*:

zmi(j)a, guja = *serpente, serpe* = *angvis, serpens* / *zmi(j)a ljutica* = *vipera* = *vipera, excetra* / *zmi(j)a od šume* = *serpe di bosco* = *coluber* / *zmi(j)a vodenjača* = *serpe d'acqua* = *hydrus, hidra, natrix, chelydrus* / *košulja od zmije, koža od zmije* = *camiscja di serpe, spoglja di serpe* = *angvis senecta, vernatio, exuviae angvis*.

Katkad fra Ljudevit isključuje poneki Mikaljin sinonim, kao u primjeru natuknice *tobolica*, uz koju Mikalja ima kao sinonime *žep* i *špag*, a franjevac Ljudevit s.v. *sacculum* ima *tobolica, žep*, a nema *špag*.

Srodan tip razlika su one gdje fra Ljudevit nema svih Mikaljinih istoznačnica, među kojima su opet najzanimljiviji oni slučajevi gdje izostavlja bohemizme tipične za Mikaljino *Blago*.

Na primjer, Mikalja uz riječ *sapun* navodi bohemizam *midlo*, a fra Ljudevit *sapo* tumači riječju *sapun*, bez dodataka. Mikaljina natuknica izgleda ovako: **sapun**, *midlo* = *sappone* = *smegma, sapo*. Ljudevitova je jednostavnija: *sapo* = *sappone* = *sapun*.

Mikalja specifičnu vrstu kobasice imenuje (u sklopu slova J) češkom riječju *jelito*, uz hrvatsko *divenica*, čemu odgovara lat. *botulus*. Istoj latinskoj riječi odgovara na drugom mjestu (u fondu slova K) par *krvavica*, *divenica*.

Fra Ljudevit natuknicu *botulus* tumači dvjema hrvatskim riječima *krvavica*, *divenica*, a bohemizam i ovdje izostavlja.

Mikalja je, prema podacima Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU, prvi i jedini pisac starijih razdoblja kojemu je poznata riječ *krvavica*, poslije njega nalazi se samo u Vukovu rječniku. Iako danas taj naziv za specifičnu vrstu kobasice punjene krvlju nalazimo na širokom štokavskom prostoru, možemo pretpostaviti da nije uvijek i bilo tako. Teškoće u tumačenju kronologije pojavljivanja neke riječi susrećemo i stoga što Akademijin rječnik bilježi potvrde iz jezika pisaca i iz leksikografskih djela, a stanje u narodnim govorima registrira ograničeno i neredovito.

Specifičan postupak s Mikaljinim sinonimima vidimo u fra Ljudevitovoj obradi natuknice *biremis*, kojoj u hrvatskom stupcu odgovara *brod fusta*, *drivo lupeško*. Mikalja, pak, ima *brod lupeški*, *fusta*, a istoznačnice *brod-drijevo* nalazimo na više mjesta unutar rječnika. Fra Ljudevit je iskoristio mogućnosti koje ima Mikaljin rječnik i rasporedio ih na svoj način. Leksem *drijevo* 'brod' mogao je naći kao tipičan leksem dubrovačko-dalmatinskoga kompleksa samo u Mikalje i odatle ga preuzeti.

Sljedeću skupinu primjera koji govore u prilog djelomičnoj ovisnosti o Mikalji predstavljaju slučajevi kad fra Ljudevit ima latinsku natuknicu koju nema Mikalja, ali su talijanski i hrvatski stupac isti kao u Mikalje. Na primjer, fra Ljudevit ovako obrađuje riječ *zabulus* = *diavolo*, *demonio* = vrag, sotona, hudoba, đavo.

Mikalja ima pod **vrag** isti sinonimni niz hrvatskih riječi, isti skup talijanskih istovrijednica, ali u latinskom među 6 ekvivalenata nema riječ *zabulus*:

vrag, sotona, hudoba, djavao = *djavo*, *demonjo* = daemon, cacodaemon, satana, diabolus, hostis humani generis, demonium.

Takav tip razlike upućuje na mogućnost da je fra Ljudevit imao drukčiji latinski predložak, a samo se za hrvatski dio koristio Mikaljinim *Blagom*. I doista, *zabulus* bilježe Belostenčev i Jambrešićev rječnik.

Sljedeći primjeri pokazuju povodenje za Mikaljom u definiranju značenja.

Logika je u Mikalje objašnjena kao 'nauk za razložiti dobro', što je fra Ljudevit preuzeo bez izmjene.

Fra Ljudevit riječ *triumphus* tumači kao 'proslavljen'je radi koje vojske al zemlje dobite', potpuno isto kao Mikalja, od riječi do riječi, s tim što Mikalja ima to značenje kao drugo uz hrvatsku polisemnu natuknicu *proslavljen'je*: **proslavljen'je** = *celebratione* = magnificatio, celebratio / proslavljen'je radi koje vojske al zemlje dobite = *trionfo* = triumphus.

Mikalja za riječ *bogoslovstvo* daje u latinskom stupcu *theologia*, a s.v. *teologija* ima definiciju 'žnanje od Božjih stvari', što je doslovni prijevod latinskoga *rerum*

divinarum peritia. Pogledajmo Mikaljinu natuknicu: **teologija**, znan'je od Božjih stvari = *theologia* = *theologiae scientia, rerum divinarum peritia*.

Fra Ljudevit ima dva puta natuknicu *theologia*, jednom protumačenu kao *bogoslovstvo, znanje koje razloži od stvari božanstveni*, a drugi put preuzima Mikaljinu definiciju: *znanje od božji stvari*. Veza s Mikaljom je sasvim očigledna.

Primjera istih definicija ima još. Navest ćemo samo neke: *testamentum* fra Ljudevit u hrvatskom stupcu objašnjava sintagmom *naredba najposlednja*, što je potpuno identično Mikaljinoj definiciji nastaloj prevođenjem latinskoga *extrema uoluntas* (Mikaljin primjer: **testamenat**, naredba najposlednja = *testamento* = *testamentum, extrema uoluntas*).

Nerijetko Mikalja ima kao natuknicu sintagmu, koju onda uz istovrsni latinski ekvivalent bez izmjene prihvaća i fra Ljudevit. Na primjer, Mikalja ima kao višočlanu natuknicu svezu *dojedriti u porat*, kojoj u latinskom stupcu pripisuje glagol *appello*. Primarno značenje toga latinskoga leksema je *dotjerati, tjerati*, a drugo *pristati brodom*. Fra Ljudevit uz natuknicu *appello* u hrvatskom stupcu bilježi navedenu Mikaljinu sintagmu *dojedriti u porat*, a nema primarnih značenja.

Svakako treba istaknuti da Mikalja često jednoj hrvatskoj natuknici, bilo da je to jedna riječ ili sinonimni niz, priključuje brojne latinske istovrijednice. Fra Ljudevit pak preuzima Mikaljin niz, ali uz znatno manji broj latinskih natuknica. Tako će u fra Ljudevita hrvatski niz *čaša, kupa, žmul* naći svoje mjesto uz latinske natuknice *cyatus, poculum, patera*, dok u Mikalje to izgleda mnogo razrađenije: *čaša, kupa, žmul = tazza, coppa, bichjere = scyphus, cyatus, calix, simplum, poculum, crater, cratera, patera*. Dakle, uz osam latinskih ekvivalenata.

Velik broj natuknica potpuno je identičan. Tu najprije treba navesti imena mjeseci, koja su dvostruka - hrvatska i internacionalna, npr. *srpanj, mjesec ljulj*, s jedinom razlikom u refleksu jata, koji je u fra Ljudevita ikavski (*misec*), zatim dolazi popis identičnih srodničkih naziva: *zava, tetka, šukundid, tast*, imena biljaka, uz koja se uvijek bilježi hiperonim - trava, dub i sl.: *smlječ, trava* (Mikalja) prema ikavskom liku *smlič, trava* (Ljudevit), *srpac, trava* (isto u obojice), *kadulja, slavulja, pelin* (Mikalja) prema Ljudevitovu *kadulja, pelin, trava*.

Isto do tančina je *vazdaživ, netresak trava, uzludobar* s latinskim ekvivalentom (u obojice) *Sempervivum, žabokrek, trava* (lat. *ranunculus*).

Ne smije se, naravno, izostaviti napomena da fra Ljudevit ima i neke inovacije u izvedenicama nastalima od naziva biljaka. Za ilustraciju dajemo sljedeći primjer. Mikalja ima uz *ljubica* kao natuknicu u okviru semantičkoga gnijezda sintagmu *mast od ljubice*, lat. *violaceus*.

Fra Ljudevit pod *violaceus* ima *ljubičast, mast od ljubice*, što je bitna razlika i što se mora istaknuti s obzirom na to da je prema Akademijinu rječniku *ljubičast* prvi put potvrđeno u Bandulavića i u Della Belle. Ljudevitov primjer korigira tu dataciju.

Podudaraju se i ihtiološki nazivi, ali uz mjestimične fra Ljudevitove intervencije.

S.v. *zec* Mikalja uz inačicu *zajec* (*lepus*) dodaje i drugo značenje *zec*, *riba* s latinskim ekvivalentom *Lepus piscis*, *Lepus marinus*.

Ljudevitovu *Lepus piscis marinus* odgovara u hrvatskom stupcu *zec*, *riba otrovita*, gdje je hrvatski pridjev originalni fratrov dodatak.

Istih je riječi dosta i u ostalim značenjskim skupinama i, što je najzanimljivije, jednako definiranih ili s identičnim istoznačnicama. Navest ćemo nekoliko primjera: *celovnik*, koji *celiva*, *ljubi*; *dvogo(d)če*; *tor od krava i volova*, *obor*; *tojaga*, *štap*; *zapis koji se nosi pri sebi suproc čarima* (lat. *bullā*); *zaplata dar koji se daje onim koji dob(i)ju trčuci* (lat. *bravium*), itd. Zanimljivo je navesti da navedeno značenje riječi *bullā* nemaju ni Jambrešić ni Belostenec, kao što nemaju ni fra Ljudevitova značenja lat. *bravium*, pa je tu očit i jedino moguć Mikaljin utjecaj.

U području onomastike evidentna je ovisnost o Mikaljinu rječniku, i to prvenstveno u fondu toponimije, a onda i etnika i kjetika. Ilustrativan je u tom smislu popis toponima pod slovom B, gdje se s potpuno istim definicijama ili hiperonimima pojavljuju u Mikalje i fra Ljudevita potvrde: *Bolonja*, *grad u Itali(j)i*; *Bosna*, *zemlja*; *Brač*, *otok*; *Breša*, *grad u Itali(j)i*; *Brešan*, *iz Breše*; *Bugarska*; *Bugarin*; *Budva*, *grad u Dalmaci(j)i*.

Zanimljiv je pronalazak horonima *Boemija*, *zemlja*, što Mikalja bilježi kao sinonim uz *Češka*. Belostenčev i Jambrešićev rječnik također imaju *Boemija*, s pojašnjenjem *Češka zemlja* (Jambrešić), odnosno *Češki orsag* (Belostenec).

Fra Ljudevit mjestimično pokazuje potpunu neovisnost i bilježi kolokacije ili riječi kojih Mikalja uopće nema. Takav je slučaj s pojavom prijevoda molitvenoga zaziva *Kyrie elejson* kao *Gospodine*, *smiluj se*. Mikalja tu sintagmu nema ni pod *Gospodin* ni pod *smilovati se*.

Među riječi koje nije preuzeo od Mikalje, ali je definiciju izrekao na Mikaljin način, spada natuknica *bombix*, protumačena u hrvatskom stupcu kao *crv koji svilu čini*.

Mikalja nema ni s. v. *crv* ni s. v. *svila* to značenje ni tu latinsku riječ, ali ćemo zato u Jambrešića naći kao ekvivalentno latinskom *bombix* - *svilni crv*, *svilna gusjenica*, a u Belostenca *crv koji prede svilu*. Mikaljine se natuknice često definiraju rečeničnim obrascem *koji čini*, i kada je agens čovjek, a i kada je životinja.

Npr. *caklar*, koji čini *cakla*; *stvar koja čini cv(i)jetje*, *cablo koje čini smolu...*

Najizrazitija razlika između Mikalje i fra Ljudevita tiče se bilježenja vulgarnih riječi. Mikalja nema uopće prostota, pučkih izraza za spolne organe, dok fra Ljudevit takvih leksema ima više nego što bi se očekivalo od čovjeka njegova staleža. U tom je smislu ilustrativan primjer u kojem Mikaljinu hrvatskom leksemu dodaje još jedan, vulgarni izraz, pa se latinska natuknica *libido* tumači riječima *bludnost*, *jebanje*. Mikalja ima samo *bludnost*.

Latinska natuknica *androgynus* protumačena je definicijom koja objašnjava da se radi o hermafroditu, što fra Ljudevit iskazuje kao *čovjek i žena, po čovjek, po žena*, uz dodatak o spolnim karakteristikama izrečenima najgorim pučkim prostotama.

Mikalja s. v. *čovjek* bilježi i izraz *čovjek i žena, po čovjeka i po žene = hermafrodito = androgynus, hermaphroditus*, ali bez Lalićevih dodataka. Istovrsne vulgarne ekvivalente ne nalazimo ni u kajkavskih leksikografa, pa je nejasno otkuda poticaj i potreba za njihovim bilježenjem.

ZAKLJUČAK

Ponuđeni pregled istovjetnosti i razlika između fra Ljudevitova rukopisa i Mikaljina *Blaga* dopušta zaključak da je rukopisni slovník nastao postupkom obrata iz Mikaljina tiskanoga rječnika, s tim što su fra Ljudevitu na raspolaganju mogli stajati još neki predlošci. Provedenom analizom utvrđen je utjecaj Belostenčeva i Jambrešićeva rječnika. Tim putem nastao je, zapravo, najveći dio rječnika, dok su neke razlike, malobrojne doduše, rezultat fra Ljudevitovih intervencija motiviranih potrebom da se Mikaljin leksički izbor pojasni ili korigira, a mjestimično i proširi. Ne ulazeći u opravdanost takvih zahvata, jednostavno ih konstatiramo kao fra Ljudevitovu samosvojnost.

S druge strane, fratar nije pokazao strpljenje u proučavanju Mikaljina leksikografskoga postupka s obzirom na oblikovanje rječničkoga niza, u kojem se uz natuknicu nalaze kolokacije, frazemi i primjeri uporabe, što vrlo često služe i kao definicije polisemnih (višeznačnih) riječi. Zadovoljavao se jednim značenjem, odbacivao istoznačnice, reducirao latinske ekvivalente. Pomnja s kojom je rađen Mikaljin rječnik ne odlikuje i fra Ljudevitov rukopisni uradak.

Zašto je rječnik pisan? Teško je vjerovati da bi se bilo tko upustio u tako opsežan rad bez jasnoga cilja, da bi ispisivao riječi bez svrhe i namjere. Bit će da je fra Ljudevitov rukopis, kakav danas imamo pred sobom, samo pripremna radnja za neki planirani rječnik. Tko je trebao takvo što tiskati, gdje i za koga, danas ne znamo, a nezahvalno je prognozirati istraživanja koja bi u tom smislu donijela bitne novosti i rezultirala sigurnim odgovorima. Uočivši ovisnost o Belostencu i Jambrešiću, razriješili smo i pitanje u kojem je vremenu nastao fra Ljudevitov tekst. To je moralo biti svakako nakon 1742. g., jer se Belostenčev rječnik pojavljuje tiskom 1740., nakon autorove smrti, a Jambrešićev je datiran u 1742. godinu.

Na temelju toga bilo bi potrebno korigirati Nikićevu tvrdnju o vremenu u kojem je živio fra Ljudevit, odnosno veza s Belostencem i Jambrešićem opovrgava Nikićevu dataciju fra Ljudevitove smrti (između 1702. i 1705. g.), kao i pretpostavku da su oba djela - rječnik i *Istruzione* nastala mnogo prije 1702. g. i samo datirana naknadno (Nikić 1999: 15).

Nakon provedene analize moguće je ponuditi drukčiju identifikaciju pisca rječnika: možda se radi o nekom drugom fra Ljudevitu. Nikić misli da je isti pisac

sastavio i priručnik i rječnik stoga što su i naslovnica priručnika i rječnik pisani istim rukopisom. Nije bila rijetka pojava u franjevačkim samostanima da druga ruka, mnogo godina nakon nastanka teksta, upiše naslov na koji rukopis, eda bi se kodeks mogao označiti i pohraniti. Mogao je sastavljač rječnika dodati naslovnicu priručniku i staviti godinu 1702. slijedom vlastitih saznanja o vremenu nastanku djela. Ta bi mogućnost značila da je sastavljač rječnika imao neku funkciju u samostanskom arhivu ili knjižnici. Na tom tragu je i Nikićeva tvrdnja da je datacija naknadno unesena, na što upozoravaju "slova i rukopis", te da se više (osim na naslovnici, prim. DGB) "ne susreću ujednačena i provedena pojedina slova kroz oba rukopisa" (Nikić 1999: 19). Zanimljivo je da tako važno zapažanje Nikić navodi u podrubnoj bilješci a ne u opisu rječnika.

Osim toga, na naslovnici *Istruzione* čita se ime pisca *Lodouico*, a početna strana rječnika bilježi ime *Ludouico* (točnije u G jd *Ludouici*). Iako je riječ o naizgled sitnoj razlici, ona je indikativna. Osmjerala bih se pretpostaviti da je jedan fra Ljudevit autor uputa za obavljanje ispovijedi, a drugi, mlađi, s istim fratarskim imenom Ljudevit, sastavljač rječnika. Tek bi grafološka i paleografska analiza obaju rukopisa nedvojbeno utvrdila autore jednoga i drugoga teksta, ili omogućila zaključak da se radi o istoj osobi, kako bi htio Nikić. Kako takve analize nema, ostaju nam samo pretpostavke. Osobno bih bila na strani fra Petra Bezine, koji je rječnik označio anonimnim, budući da se ne može jednoznačno utvrditi tko se krije iza potpisa na početku teksta (Bezina 1993: 97).

Za filologiju je fra Ljudevitov rječnik svakako zanimljiv jer pruža mogućnost višestrane i poliaspektne analize. Bilo bi dobro kad bismo našli istraživače i snagu za taj pothvat. Za sada je bitno da je fra Ljudevitov rukopis izronio iz tame stoljeća, iz tame riznica koje su ga brižno čuvala i da je privukao pozornost istraživača. A time već stupa na staze nade.

POPIS CITIRANE I KONZULTIRANE LITERATURE

1. Bezina, Petar. 1993. *Rukopisna baština franjevaca Provincije presvetoga Otkupitelja*, Zagreb, 115 str.
2. Bockholt, Volker. 1990. *Sprachmaterialkonzeptionen und ihre Realisierung in der kroatischen und serbischen Lexikographie*, Essen: Die BlaueEule, 650 str.
3. Gabrić-Bagarić, Darija. 1990. Jezična analiza anonimnog rukopisnog rječnika "Slovoslovje dalmatinsko-italijansko", *Zbornik Isusovac Ardelio Della Bella (1655-1737)*, 211- 229.
4. Gabrić-Bagarić, Darija. 1996. Kašićeva rukopisna Biblija i Blago jezika slovinskoga Jakova Mikalje, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 22, 37-49.
5. Gabrić-Bagarić, Darija. 1997. Toponimijska građa u rječniku Blago jezika slovinskoga (1651.) Jakova Mikalje, *Folia onomastica Croatica* 6, 63-87.

6. Gabrić-Bagarić, Darija. 1998. Nazivi bolesti u rječniku Blago jezika slovinskoga Jakova Mikalje, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 32, 81-90.
7. Gabrić-Bagarić, Darija. 1997/98. Nazivi jela u rječniku Blago jezika slovinskoga (1651.) Jakova Mikalje, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 23-24, 109-123.
8. Gabrić-Bagarić, Darija. 2000. Dijalektna podloga rječnika Blago jezika slovinskoga (1649.-1651.) Jakova Mikalje, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 26, 45-58.
9. Gabrić-Bagarić, Darija. 2001. Postoji li rječnički članak u dopreporodnim rječnicima, *Filologija*, 36-37, 149-160.
10. Gabrić-Bagarić, Darija. 2002. "Blago jezika slovinskoga" Jakova Mikalje ishodište hrvatske leksikografije, *Forum*, 7-9, 1068-1078.
11. Nikić, Andrija. 1999. *Rječnik fra Ljudevita Lalića*, Mostar: Zavičajna knjižnica Život i svjedočanstva, sv. 49, 112 str.
12. Perić-Gavrančić, Sanja. 2002. Latinski stupac u rječniku *Blago jezika slovinskoga* fra Ljudevita Lalića, 3. hrvatski slavistički kongres, Zadar, listopad 2002.
13. Vončina, Josip. 1992. Jakov Mikalja u povijesti hrvatskoga književnoga jezika, *Fluminensia* 4/2, 59-66.
14. Zgusta, L. 1991: *Priručnik leksikografije* [prev. Danko Šipka], Sarajevo: Svjetlost, 335 str.
15. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU, I-XXIII*, Zagreb. /*Akademijin rječnik/*

SUMMARY

Darija Gabrić-Bagarić

THE MANUSCRIPT DICTIONARY BY FRA LJUDEVIT - DEPENDENCE AND SPECIFICS

The manuscript dictionary by fra Ljudevit was compiled by reversing the dictionary *Blago jezika slovinskoga* by Jakov Mikalja and taking over Latin entry-word form Belostenec's and Jambrešić's Latin-Croatian dictionaries. This points to the conclusion that this manuscript originated after 1740 as a preparation for the planned printed edition.

Key words: manuscript, reverse procedure, creating of dictionary, autor's identity